

Лекція 2.

Тема: Права і свободи людини.

Мета: сформувати правову компетентність здобувачів освіти щодо захисту основних прав і свобод особистості, закріплених у документах з прав людини; пояснити значення й актуальність документів з прав людини для забезпечення захисту прав і свобод особистості; формувати поважне ставлення студентів до прав і свобод людини.

План

1. Людська гідність. Охорона і захист людської гідності.
2. Еволюція прав людини.
3. Права дитини.
4. Механізм захисту прав людини.

1. Людська гідність. Охорона і захист людської гідності.

Академічний тлумачний словник української мови так визначає поняття **гідність**:

сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості; усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку.

Гідність нерозривно пов'язана з такими поняттями моралі, як справедливість, повага до свого життя й до життя інших людей, доброзичливість, порядність. Саме гідність дає змогу людині відчувати самоповагу, усвідомлювати власну суспільну цінність.

Людська гідність є найвищою фундаментальною цінністю та невід'ємним правом людини. Поняття «людська гідність» не тотожне поняттю «особиста гідність». **Людська гідність** є невід'ємним особистим немайновим правом кожної людини, а **особиста гідність** — станом усвідомлення особою власної цінності в суспільстві. Не дивно, що з розвитком людства, розширенням поняття гідності й поширенням її дії на різні верстви населення зростає перелік й обсяг основних прав і свобод, що охоплюють нові сфери життя людини. Так виникали політичні, економічні, культурні, соціальні права. Так само зараз ми спостерігаємо виникнення нових груп прав — колективних, таких як право на мир і право на розвиток, а також прав, пов'язаних із соціо-біологічною сутністю людини, гендерними стосунками та медико-біологічними науками тощо.

Усі міжнародні документи з питань прав людини ґрунтуються на понятті людської гідності, проголошеному в преамбулі Загальної декларації прав людини.

Право на захист людської гідності та її зміст продовжували розвиватись і знайшли відображення в низці пізніших міжнародних документів. Так, Конвенція Ради Європи про захист прав людини й основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. розглядає реалізацію прав людини й основних свобод як один із засобів досягнення більшої єдності між народами Європи. Конвенція забороняє піддавати будь-кого катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Як основа прав людини, людська гідність вперше згадується в Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. де, зокрема в статті 7, зазначено:

«[Держави-учасниці] будуть заохочувати та розвивати ефективне здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод, які всі витікають з гідності, притаманної людській особистості, і є істотними для її вільного та повного розвитку».

Демократичні держави законодавчо встановлюють і гарантують виконання норм, що дозволяють людині бути впевненою у своїй суспільній цінності. Ці норми передбачають забезпечення поваги і від інших людей, і від державних органів та посадовців.

Для захисту людської гідності чинне законодавство України забороняє фізичне покарання. Кримінальне право України не містить покарань, які б передбачали мордування, нанесення тілесних ушкоджень чи завдання фізичного болю або були спрямовані на приниження честі й гідності людини. Також забороняються будь-які сумнівні твердження щодо моральних якостей людини без надання доказів у разі таких звинувачень. Українське законодавство встановлює відповідальність за наклеп, тобто поширення неправдивих вигадок, що ганьблять іншу людину, а також за образу людської гідності.

2. Еволюція прав людини.

Не існує єдиного розуміння і тлумачення прав людини.

Права людини визначають як:

- можливості, необхідні для існування й розвитку людини в певних історичних умовах;
- вимоги людини, адресовані державі й суспільству;
- певні блага, потреби та інтереси людини;
- правила, котрі повинні виконувати державні органи у стосунках з людиною;
- основні стандарти, без яких люди не можуть повноцінно жити, що пов'язані з базовими людськими потребами.

Уся історія розвитку людського суспільства — це історія боротьби за створення кращих умов для існування людини, за визнання та забезпечення безперешкодної реалізації її прав і свобод. Ідеї права й справедливого суспільного устрою ми знаходимо ще в давньогрецьких філософів, які, вбачаючи у правах людини божественне начало, вважали природним станом речей свободу й рівність. Результатом стала концепція природної сутності прав людини, коли закон і держава розглядалися як категорії, похідні від природних прав людини, зумовлені розвитком людини й суспільства.

Декларація — це міжнародно-правовий документ, який закріплює основні положення або принципи в конкретній галузі міжнародних відносин. Декларації не несуть обов'язкового характеру, є лише рекомендаціями, але вони мають величезну морально-політичну силу. Вони не лише проголошують певні принципи, а й передують практичному втіленню відповідної політики та стають основою відповідних міжнародних договорів.

У літературі та міжнародних документах часто вживають вислів «права і свободи», ці два поняття здаються невіддільними одне від одного. То що в них спільного, а чим вони відрізняються? Свобода є визначальною для розуміння прав людини, оскільки лише вільна людина може в повному обсязі користуватися своїми правами. **Свобода** — це індивідуальний чи колективний

стан, який передбачає можливість і здатність обирати на свій розсуд різні варіанти дій. Межі свободи визначає лише закон, тобто дозволено все, що не заборонено законом. Окрім того, свобода завжди обмежена правами й свободами інших, суспільними інтересами, моральними принципами. **Громадянські свободи** — це індивідуальні свободи, які є необхідною умовою життєдіяльності людини в демократичному суспільстві. Вони входять до переліку прав людини, що забезпечуються міжнародно-правовими документами, а отже, права людини є категорією ширшою.

Сучасне розуміння свободи ґрунтується на таких основних принципах:

1. Усі люди вільні від народження.
2. Свобода полягає в можливості робити все, що не завдає шкоди іншим і суспільству, тобто свобода завжди обмежена правами й свободами інших, суспільними інтересами, моральними принципами.
3. Межі свободи визначає лише закон, тобто дозволено все, що не заборонено законом.

Права людини охоплюють різноманітні сфери життєдіяльності: особисту, політичну, соціальну, економічну, культурну. Оскільки ці права різняться не лише змістом, а й часом законодавчого закріплення, говорять про покоління прав людини.

Покоління прав людини — це історичний етап в еволюції уявлень про права людини, визначений хронологічними межами, доповненими нормативно-правовими актами, у яких закріплені права людини.

Сучасне міжнародне співтовариство визнає три покоління прав, які стосуються різних сфер людської діяльності.

Перше покоління прав людини було сформоване наприкінці XVIII — на початку XIX ст. До нього належать громадянські й політичні права, зокрема право на свободу думки, слова, совісті, віросповідання, асоціацій, на рівність усіх перед законом, на справедливе судочинство, на участь у політичному житті суспільства тощо. Ці права були сформульовані у процесі здійснення буржуазних революцій, а потім конкретизувалися й розширилися у практиці та законодавстві демократичних держав. Вони дають людям можливість реалізовувати свою свободу від втручань з боку держави у сфери, що регулюються цими правами, тобто дають негативну свободу.

Друге покоління прав людини охоплює соціальні, економічні та культурні права. Вони формувалися з кінця XVIII ст. до закінчення Другої світової війни в 1945 р. в процесі боротьби за поліпшення економічного та соціального становища. До прав другого покоління належать права на працю й вільний вибір роботи, соціальне забезпечення й відпочинок, захист материнства та дитинства, освіту, участь у культурному житті суспільства. Як бачимо, усі ці права можна загалом назвати «правами на...», тобто позитивними правами.

Права та свободи людини, що належать до першого й другого поколінь, знайшли своє конституційне відображення в багатьох країнах світу.

Виникнення й розширення сфери захисту прав людини зумовило необхідність їх систематизації за групами (категоріями). Існує кілька підходів до такої класифікації. Усі вони умовні: оскільки права людини взаємозалежні й взаємопов'язані, їх не можна розглядати окремо одне від одного. Один з таких

підходів, що розрізняє права людини за часом їх виникнення, ми розглянули — це покоління прав людини. Інший підхід розрізняє права людини за сферами життєдіяльності.

Ця класифікація виділяє такі основні групи прав і свобод людини й громадянина: особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні.

Особисті (громадянські) права й свободи включають право на життя, на повагу до гідності, свободу й особисту недоторканність, свободу думки та віросповідання, свободу пересування тощо. На відміну від фундаментальних прав, громадянські права й свободи не надані людині природою; люди виборюють, здобувають ці права, висуваючи відповідні вимоги до влади й домагаючись законодавчого закріплення їх у конституціях і законах.

Політичні права й свободи — це забезпечена законом і публічною владою можливість участі в суспільно-політичному житті держави та здійсненні державної влади. Це, зокрема, права на свободу слова, зборів, мітингів; на участь в управлінні державними й громадськими справами; на інформацію; право об'єднуватись у політичні партії тощо.

Економічні права забезпечують людині вільне користування основними чинниками господарської діяльності. До економічних прав належать право на працю, право на вільний вибір професії, право на приватну власність тощо. Ці права мають забезпечити незалежність людини, її економічну свободу. Надання цих прав характеризує державу як соціальну, тобто таку, що забезпечує досить високий рівень життя своїх громадян.

Соціальні права покликані забезпечити достатній рівень життя та соціальну захищеність. До них належить право на соціальне забезпечення, право на достатній життєвий рівень, право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування та ін.

Екологічні права належать до соціальних прав і становлять окрему групу прав людини і громадянина. Вони пов'язані з охороною, використанням і відтворенням природних ресурсів, забезпеченням екологічної безпеки і включають право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, право на відшкодування збитків від природних і техногенних катаклізмів тощо.

Культурні права гарантують духовний розвиток кожної особи, допомагають їй стати учасником культурного процесу. Вони гарантують можливість доступу до духовних здобутків свого народу й усього людства, свободу художньої, наукової й технічної творчості, участі в культурному житті. Особливе місце серед цих прав посідає право на освіту. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права визначає, що освіта має бути спрямована на повний розвиток людської особистості, усвідомлення її гідності, надання можливості кожному бути корисним учасником вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню й терпимості.

Економічні, соціальні та культурні права покликані забезпечити належний життєвий рівень людини. Перелік цих прав закріплений у Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, прийнятому 16 грудня 1966 р., який Українська РСР ратифікувала 1973 року.

Утвердження прав і свобод людини відбувалося протягом тривалого історичного періоду. Потрібно було докласти великих зусиль для обмеження

всевладдя держави й поширення принципу рівноправності на все більше коло осіб. Часто саме боротьба за права людини, за нові й нові ступені свободи ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті тієї чи тієї країни, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах з суспільством та державою. Можна перераховувати багато яскравих особистостей, які боролися за права людини. Найвідомішими з них є Махатма Ганді, Мартін Лютер-Кінг, Альберт Швейцер, Андрій Сахаров, Мати Тереза, Іоанн Павло II,

Принцип верховенства права є найважливішим принципом існування правових демократичних країн у сучасному світі й означає, що всі люди в державі є рівними перед законом, ніхто не може бути вищим за закон.

Держава повинна не лише проголосити й закріпити права людини у своєму законодавстві, а й гарантувати їх різноманітними засобами. **Гарантії** — це система норм, принципів та вимог, які забезпечують дотримання прав і законних інтересів людини. Завдяки гарантіям стає можливим перехід від можливостей, проголошених у конституції, до їх втілення в життя. Найвищою гарантією прав і свобод людини є неухильне дотримання Конституції та законів України.

Ефективність національних гарантій залежить від багатьох чинників. Так, забезпечення економічних гарантій залежить від стану економіки держави, політичних — від розвиненості демократичних інститутів, юридичних — від досконалості законодавчої бази, наявності справедливого законодавства та ефективної судової системи. Багато чого залежить і від самих громадян, їх здатності користуватися тими гарантіями, які нам надає Конституція й законодавство, демократичної культури та свідомості населення.

Конституція України проголосила утвердження прав і свобод людини головним обов'язком держави. Гарантом дотримання Конституції, прав і свобод людини є Президент України. Кабінет Міністрів України як найвищий орган у системі органів виконавчої влади вживає заходів для забезпечення прав і свобод людини й громадянина. Захистом прав і свобод людини й громадянина опікуються також місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування.

Забезпеченню й дотриманню справедливості в суспільстві та права в державі слугує суд. Він діє від імені держави. Рішення, які ухвалюють суди, є обов'язковими до виконання на всій території України будь-якими фізичними та юридичними особами, державними органами. Відповідно до Конституції України, вони мають право розглядати будь-які справи. Здійснюючи правосуддя, суди зобов'язані гарантувати верховенство права, забезпечувати права й свободи людини. Незалежність суду — необхідна умова охорони прав людини, фундаментальний принцип здійснення правосуддя, що прямо впливає із права кожного мати об'єктивного й неупередженого арбітра. Права людини можуть бути правовою основою для винесення юридично значущих рішень органами правосуддя, а потім такі рішення стають достатніми правовими підставами для відповідних дій виконавчих органів.

Зобов'язання держави стосовно поваги та захисту прав людини не зникають в умовах збройних конфліктів навіть у випадку втрати контролю над частиною власної території, хоча, звичайно, в разі надзвичайної ситуації зміст й обсяг таких зобов'язань може змінюватися.

3. Права дитини.

Починаючи із середини XIX ст. виникає розуміння того, що діти — це не «маленькі дорослі», вони потребують особливого ставлення та захисту. Першою країною, яка визнала це на законодавчому рівні, стала Франція, де в 1841 р. був прийнятий закон, що захищає дитину на робочому місці, а в 1881 р. французьке законодавство визнало право дитини на освіту. На початку XX ст. у Франції починають виникати й інші засоби захисту дитини, які згодом поширилися на всю Європу, включаючи захист у медичній, соціальній та правовій сферах. Нарешті, у 1924 р. Ліга Націй, міжнародна організація, що існувала в 1919—1946 рр., прийняла так звану Женевську декларацію прав дитини. Хоча в цьому документі не згадується слово «права», вона простими словами говорить про обов'язок дорослих щодо дітей. Вона містить усього п'ять принципів, які ґрунтуються на визнанні того, що людство має дати дітям усе найкраще.

1. Дитині мають бути надані засоби, необхідні для її нормального розвитку, — і фізичного, і духовного.

2. Голодну дитину необхідно нагодувати, хвору — доглядати, недорозвиненій — допомогти, ту, що скоїла правопорушення, — виправити, а сироті або безпритульній дитині — надати притулок і підтримку.

3. У часи страждань дитина повинна отримувати допомогу насамперед.

4. Дитина повинна мати можливість заробити собі на існування, її необхідно захистити від будь-якої форми експлуатації.

5. Дитину необхідно виховувати в усвідомленні, що всі її таланти слід присвятити слугуванню іншим людям.

І хоча Декларація не була обов'язковою для країн, що її підписали, вона стала значним кроком до визнання й формулювання прав дитини.

Шляхи захисту прав дитини:

- самозахист дитини;
- захист із боку батьків;
- звернення до органів опіки та піклування;
- звернення до суду;
- звернення до органів державної влади або місцевого самоврядування;
- звернення до громадських організацій.
- звернення до міжнародних органів захисту прав людини і дитини.

На жаль, у певних випадках виникає потреба захищати дітей від власних батьків.

Оскільки Україна є членом міжнародного співтовариства, вона дотримується міжнародних норм і стандартів захисту прав дитини.

4. Механізм захисту прав людини.

Права людини стосуються тільки відносин між державою (владою) і громадянином. Лише держава (влада), а точніше її представник, може порушити права людини. Цього не може зробити інший громадянин. Коли ми говоримо про права людини, ми маємо розуміти їх вертикальний характер. Представником держави виступає директор школи, службова особа, суддя, міліціонер тощо.

Важливо розуміти, що злочин одного громадянина проти іншого, складні стосунки між дітьми і батьками не пов'язані з порушенням прав людини.

До системи національних органів, які захищають і гарантують права людини й громадянина, входять:

Верховна Рада України;
Президент України;
Конституційний Суд України;
Кабінет Міністрів України;
центральні та місцеві органи державної виконавчої влади;
органи місцевого самоврядування;
Служба безпеки України;
прокуратура;
суд;
політичні партії та громадські організації, профспілки.

Парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини й громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Уповноважений подає Верховній Раді України щорічну доповідь про стан дотримання та захисту прав і свобод людини й громадянина в Україні.

До цих органів можна звертатися письмовими зверненнями, запитами та в інших формах, а вони мають у встановлений законом термін дати ґрунтовну відповідь щодо запиту.

Україна ратифікувала Європейську конвенцію прав людини, вона набула чинності з 1997 р. Саме із цього часу на відносини громадян України зі своєю державою поширилася юрисдикція Європейського суду з прав людини.

Конвенція та протоколи до неї гарантують: право на життя, свободу та особисту недоторканність; право на справедливий судовий розгляд під час здійснення цивільного та кримінального судочинства; право на вільні вибори; свободу думки, совісті та віросповідання; свободу вираження поглядів (зокрема, свободу мас-медіа); право власності.

Конвенція та протоколи до неї забороняють: катування і нелюдське, або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання; смертну кару; дискримінацію в здійсненні прав і свобод, які викладені в Конвенції; вислання особи з території держави або позбавлення особи права в'їзду на територію держави, громадянином якої вона є; колективне вислання іноземців.

Якщо громадянин України вважає, що його права порушили держава, її органи або посадові особи, він може звернутися із заявою до цього органу. Це право йому гарантує Конституція України. Включення цієї конституційної норми вперше заклало реальні основи для запровадження міжнародного контролю за дотриманням прав людини в Україні.

Європейський суд із прав людини є унікальним міжнародним юрисдикційним органом, оскільки, на відміну від класичного міжнародного суду у сфері прав людини, право на звернення до нього не лише є відкритим для індивідів, а й не обумовлюється необхідністю висловлення на це згоди відповідної держави. Рішення Суду є юридично обов'язковим для держави, вони безпосередньо впливають на розвиток її правової системи.

Для того щоб заяву громадянина розглянули в міжнародному суді, варто знати вимоги до неї та порядок звернення до суду.

Громадянин має право звернутися до міжнародного суду в тому разі, якщо порушення скоїла держава, яка ратифікувала Європейську конвенцію прав людини, після дати ратифікації. Заяву можна подавати лише тоді, коли вичерпано всі національні засоби розгляду — тобто справу розглянули не лише суд першої інстанції, а й усі суди, до яких громадянин може звернутися у своїй країні. Порушення має стосуватися одного з основних прав людини, закріплених Конвенцією. Важливою умовою прийнятності заяви є те, що суд може розглядати лише порушення з боку органів державної влади, але не може розглядати порушення з боку приватних осіб чи недержавних організацій.

Важливо пам'ятати про терміни подачі заяви до Європейського суду. Заяву необхідно подати до суду протягом шести місяців від дня винесення рішення останньою судовою інстанцією країни, щодо якої подається скарга.

Якщо ви бажаєте звернутися до Європейського суду, ви маєте надіслати до суду листа (можна навіть своєю рідною мовою), який повинен містити:

стислий виклад заяви, визначення права або прав (гарантованих Конвенцією), які, на вашу думку, порушено;

відомості про засоби правового захисту, якими ви скористалися;

перелік офіційних рішень у справі із зазначенням дати кожного документа та інстанції, яка його видала (суд або інший орган), а також стислу інформацію про зміст кожного документа.

До листа обов'язково додають копії всіх згаданих у листі документів.

Після того, як лист-заява надійде до суду, вам буде надіслано відповідь та спеціальний формуляр для того, щоб ви виклали заяву у формалізованому вигляді. Суд може зробити запит на додаткові матеріали чи документи, і якщо визнає заяву неприйнятною — повідомить про це. А якщо заяву взято до розгляду, вас інформуватимуть про перебіг подій.

На першому етапі розглядають лише письмові документи, і ваша особиста участь не є необхідною; у подальшому заявник може або сам брати участь у засіданнях, або ж запросити адвоката. Важливо знати, що в разі нестачі коштів на оплату адвоката суд може ухвалити рішення про надання безоплатної правової допомоги (але лише на етапі розгляду заяви в суді, а не при підготовці та подачі заяви).

Список використаних джерел:

1. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с.
2. Інтегрований курс «Громадська освіта» (рівень стандарту): підуч. для 10 кл. закладів загальноосвітньої середньої освіти / Бакка Т. В., Марголіна Л. В., Мелещенко Т. В. – К. : УОВЦ «Оріон», 2018 – 240 с. : іл.
3. Назаренко Н. В., Воронянський Н. В., Назаренко Г. І., Мануйлов Є. М., Требін М. П., Панфілов О. Ю., Каліковський Ю. Ю. Людина і світ : Підруч. для 11 кл. загальноосвітніх навч. закл. (рівень стандарту та профільний рівень). Харків: Оберіг, 2012. – 240 с., іл.